

BAL-TAM TÜRKLÜK BİLGİSİ
Prizren, yıl I, sayı 1, Eylül 2004

Altı ayda bir çıkar.
Gönderilen yazılar geriye çevrilmez.

Yayınlayan:

BAL-TAM, Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi adına:
Prof.Dr.Tacida Zubçeviç HAFİZ

Baş ve Sorumlu Yazar:

Prof.Dr. Nimetullah HAFİZ

Yurt Dışı Temsilcileri:

Prof.Dr. Cengiz Hakov – Bulgaristan
Prof.Dr. Dmitriy Vasilyev – Rusya
Prof.Dr. Fehim Nametak – Bosna-Hersek
Prof.Dr. Gazmend Shpuza – Arnavutluk
Prof.Dr. Hamdi Hasan – Makedonya
Harid Fedai – Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
Dr.İrfan Ünver Nasrattinoğlu – Türkiye
Doç. Dr. Luba Çimpoes - Moldova
Prof.Dr. Mirjana Teodosijeviç – Sırbistan
Prof.Dr. Muhammed Zdraloviç - Hırvatistan
Prof.Dr. Mustafa Mehmet - Romanya
Prof.Dr. Nasimhan Rahmanov – Özbekistan
Rahmi Ali - Yunanistan
Prof.Dr. Şakir İbrayev – Kazakistan
Dr. Timur Kozirev – Rusiya

Dizgi ve Teknik Sorumlusu:

Maksat Tubekov

Bilgisayar:

Mediha Bilurdağı

Tiraj: 500

Yazışma Adresi:

BAL-TAM
Xhevdet Doda-17
Prizren/Kosova
Tel:++381 29 31 108

BAL-TAM
Reşit Galip-21/3
G.O.P-Ankara/Türkiye
Tel:++90 312 447 07 03

e-mail: bal_tam@yahoo.com
www.baltam.com

TARİHÎ AKIŞI İÇİNDE VE CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRK DİLİ

Ahmet B. ERCİLASUN

Türk dilinin yazılı metinlerini en az 1300 yıldan beri izleyebilmekteyiz. 6. ve 7. yüzyıllara ait birkaç küçük metni bir yana bırakırsak Türkçenin bilinen en eski yazılı metinlerinin 8. yüzyılın birinci yarısına ait olduğunu söyleyebiliriz.

Orhun anıtları adıyla bilinen Tonyukuk, Költigin ve Bilge Kağan bingü taşları; ihtişamlı üslûplarıyla, millî ve sosyal devlet anlayışını ifade eden muhtevalarıyla hayli gelişmiş bir dilin örnekleri idiler. Göktürklerden sonra Uygurlar da yazılı taşlar bıraktılar. Göktürklerin ve daha sonra Uygurların bıraktıkları bu yazılı belgeler, Emevîlerin son 30-40 yılıyla çağdaştır. 9. yüzyıldan itibaren Türklerin kâğıt kullandıklarını ve pek çok yazma eser meydana getirdiklerini görüyoruz. Türklerin Uygur adı verilen kolu 9 -15. asırlar arasında önce Manihaist, sonra Budist olarak yaşamışlar ve bu dinlerle ilgili pek çok eser yazmışlardır. Aralarında tahta baskı ile çoğaltılmış örneklerin de bulunduğu bu eserler, şu anda Çin sınırları içinde kalan Hoço, Turfan, Beşbalık, Dunhuang gibi merkezlerde meydana getirilmiştir. 10. yüzyılın sonlarına doğru büyük çoğunluğu Müslüman olan Türkler, bu defa girdikleri bu yeni medeniyetin tesirinde eserler yazmaya başladılar. 11. veya 12. yüzyılda Türklerin satır altı Kur'an tercümesi yaptıklarını biliyoruz. En eski Türkçe Kur'an tercümeleri bugün İstanbul'daki Türk-İslâm Eserleri Müzesi'nde, Londra'daki British Museum'da ve Petersburg'da bulunuyor. Bunlar **Hakaniye** veya **Karahanlı Türkçesi** denilen dille Türkçeye çevrilmişlerdir.

11. yüzyılın ikinci yarısında Kâşgarlı Mahmud tarafından Dîvânü Lûgati't-Türk adlı ilk büyük Türk sözlüğü yazılır. Bağdat'ta tamamlanan ve devrin halifesinin oğluna sunulan bu eser, Araplara Türkçe öğretmek ama-

cını taşıyan Türkçeden Arapçaya bir sözlüktür. Bazıları dörtlüklerden ve atasözlerinden oluşan örnekleriyle; Türklerin dilleri, ağızları, boyları, âdetleri, yaşayış tarzları, efsaneleri hakkında verdiği bilgilerle Dîvanü Lûgati't-Türk, ansiklopedik bir sözlük özelliği taşır. Aynı yıllarda Kâşgar'da Balasagunlu Yusuf Has Hâcib tarafından yazılan Kutadgu Bilig adlı 6645 beyitlik büyük eser, Türkçedeki ilk siyaset bilimi kitabıdır. 12. yüzyılın başlarında yazıldığı tahmin edilen Edib Ahmed Yükneki'nin Atabetü'l-Hakayık'ı İslâm ahlâkını anlatan ilk Türkçe eserdir. Bu kitabı, Ahmed Yesevî'nin ve onun öğrencilerinin hikmetleri takip eder.

Göktürklerden ve Uygurlardan kalan taş anıtlarda Göktürk yazısı denilen ve harfleri birbirine bitişmeyen bir yazı kullanılmıştır. Manihaist ve Budist Uygurlar çoğunlukla, Soğd yazısından geliştirilmiş Uygur yazısını kullandılar. Karahanlıların ilk dönemlerinde de Uygur yazısı kullanılmıştır. 11. yüzyıldan itibaren Türkçe için Arap yazısının kullanılmaya başlandığını söyleyebiliriz.

Göktürk, Uygur ve Karahanlı çağlarında, yani başlangıçtan 13. yüzyıla kadar süren Türkçe eserlerde gramer yönünden hemen hemen hiç fark görülmez. Bu üç dönemin eserlerinde görülen asıl fark, değişik din ve medeniyet dairelerinin gerektirdiği kelime kadrosu farkıdır.

13. yüzyılda Azerbaycan ve Anadolu'da yeni bir Türk yazı dili doğdu. Yeni edebî dil Oğuz ağzına dayanıyordu ve gerek ses yapısı, gerek gramer şekilleri bakımından Karahanlı Türkçesine göre bazı farklılıklar gösteriyordu. Yunus Emre, Gülşehrî, Kadı Burhaneddin, Âşık Paşa, Süleyman Çelebi, Erzurumlu Darir, Âşık Paşazade, Nesîmî, Ahmed-i Daî, Ahmedî, Sinan Paşa, Şeyhî, Necati, Ahmed Paşa gibi şair ve yazarların; Dede Kokut Kitabı, Saltukname, anonim Osmanlı tarihi gibi eserlerin temsil ettiği, **Eski Anadolu Türkçesi** adı verilen bu yeni yazı dili; 15. yüzyılın sonlarında Osmanlı ve Azerbaycan sahalarında ayrı ayrı standartlaşarak iki kol hâlinde bugüne kadar gelir.

Öte yandan Hazar ve İran'ın doğusunda kalan Türkistan bölgesiyle, Kafkasların ve Hazar'ın kuzeyinde kalan İdil-Ural bölgesinde, yani Doğu ve Kuzey Türkleri arasında Karahanlı Türkçesinin fazla değişikliğe uğramadan devam ettiğini görürüz. Ancak yazı dilinin merkezi, Kâşgar'dan Aral gölünün güneyindeki Hârezm'e kaymış ve az da olsa bazı yeni gramer unsurları edebî dile girmiştir. 13-15. yüzyıllar arasındaki dönemi **Hârezm Türkçesi** olarak adlandırılan Türkistan ve İdil-Ural sahasındaki bu edebî dilin başlıca eserleri, Kısasü'l-Enbiya, Muînü'l-Mürîd, Nehcü'l-Ferâdis gibi dinî nitelikli

eserlerdir. Kutb'un Hüsrev ü Şîrin'i ve Harezmi'nin Muhabbetnamesi aşk konusunu ele alışlarıyla seçilirler.

13. ve 14. yüzyıllarda Karahanlı edebî dili çizgisini devam ettiren bir coğrafya daha vardır: Mısır. 1250'de Mısır'da bir Türk devleti kuran Kıpçaklar, **Kıpçak Türkçesi** adı verilen edebî dilleriyle din ve harp sanatı konularında eserler meydana getirirler; Sadî'nin Gülistanını çevirirler. Sahanın asıl halkı Araplar olduğu için onlara Türkçeyi öğretmek maksadıyla Mısır'da bazı gramer ve sözlükler de yazılır. 16. yüzyılın başlarında Mısır'ın Osmanlı topraklarına katılmasıyla burada kullanılan Kıpçak edebî dili sona erer ve yerini Osmanlı Türkçesine bırakır.

Türkistan ve İdil-Ural sahasında Hârezm Türkçesini 15. yüzyıl başından itibaren **Çağatay Türkçesi** izler. Hârezm ve Kıpçak Türkçeleri, Karahanlı ile Çağatay Türkçeleri arasında bir geçiş dönemidir. Batı Türkleri arasında nasıl Osmanlı Türkçesi ile yazı dili standartlaşmış ve klâsik biçimini almışsa, Doğu ve Kuzey Türkleri arasında da Çağatay Türkçesiyle Doğu Türkçesi standartlaşmış ve klâsik biçimini almıştır. Sekkâkî ve Lûtfî'den sonra, 15. yüzyılın ikinci yarısında Nevâyî, 30 civarındaki eseriyle klâsik Çağataycanın en büyük ismi olmuş ve yalnız Doğu ve Kuzey Türklerine tesir etmekle kalmamış, Azerbaycan ve Osmanlı şairlerince de asırlarca üstat kabul edilmiştir. 16. yüzyılın başlarında Babür Şah, 17. asırda Ebulgazi Bahadır Han Çağatay edebî dilinin önemli temsilcileri olmuşlardır.

Türk dili, Türklerin toplu olarak müslüman olduğu 10. yüzyıldan beri Farsça ve Arapçanın tesirinde kalmıştır. Daha 11. yüzyıldaki Kutadgu Bilig'de *fena, sır, suret, şek, selâm, halk, ümmet, rab, rahmet, ajun, dünya, kitap, din, devlet, millet, can, kadir, kıymet* vb. pek çok Arapça, Farsça kelime görülür. Sonraki eserlerde bu kelimelerin sayısı ve sıklığı gittikçe artar. Öztürkçeye örnek olarak gösterilen Yunus Emre'de dahi pek çok Arapça ve Farsça söz vardır: *Hak, rahmet, uçmak, sultan, ilim, takat, halk, kudret, karar, hoca, can, tamam, terk, hasret, millet, namaz, kitap, hece, mana, yar, avare, dost, heva, şükür, gurbet, aşk, âşik...* Ancak 11-15. yüzyıllar arasındaki eserlerde görülen Arapça, Farsça kökenli kelimelerin çoğu, halkın da diline girmiş, halk tarafından bilinen, bir bakıma Türkçeleşmiş kelimelerdir. 15. yüzyıldan sonra şair ve yazarlar halkın anlamadığı Arapça ve Farsça kelimeleri de eserlerinde sıkça kullanmaya başladılar. Böylece hem Çağatay Türkçesinde, hem de Azerbaycan ve Osmanlı sahalarında sade dilden uzaklaşan, ağıdalı bir edebî dil oluştu. Halk diline girmemiş kelimelere ek olarak Arapça ve Farsça gramer şekilleri (*kütüb, kulûb, aklâm, hukemâ* vb. Arapça çokluk şekilleri; *subh-ı zafer, selâtîn-i cihan, bûy-ı hulûk, umûr-ı âlem, nişân-*

ı *hümâyân* vb. Farsça tamlamalar) dili daha da ağırlaştırıyordu. Bir de "tasannu" denilen aşırı sanat gayreti ve özellikle nesir dilinde cümlelerin çok fazla uzatılması, bazı eserleri iyice anlaşılmaz hâle getiriyordu. Şüphesiz bütün şair ve yazarları, onların bütün eserlerini aynı şekilde değerlendirmek doğru değildir. Eserlerini daha sade dille yazanlar Çağatay sahasında da Azerî ve Osmanlı sahasında da her zaman olmuştur. Fuzulî'nin bazı gazelleri, Leylâ vü Mecnun'un tahkiyeli bölümleri bir hayli sadedir. Çağatay sahasında Ebulgazi Bahadır Han, özellikle sade bir dil kullandığını belirtmiştir. Osmanlı sahasında sade dili bir ilke olarak benimseyen Edirneli Nazmî, Aydınlı Visalî gibi şairler de vardı. Ancak "havas tabakasına" genellikle hâkim olan anlayış ağıdalı dil kullanmaktı.

19. yüzyılda gazeteciliğin başlaması; makale, tiyatro, roman gibi halka hitap eden yeni edebî türlerin ortaya çıkması dilde sadeleşmeyi de gündeme getirdi. Şinasi, Ahmet Vefik Paşa, Namık Kemal, Ziya Paşa gibi Yeni Türk Edebiyatının ilk temsilcileri divan şairlerine göre çok daha sade bir dil kullandılar; yeni bir nesir üslûbu geliştirdiler. Tanzimatçıların ikinci neslinden Ahmet Mithat; macera romanları ve uzun yıllar süren gazetesi yoluyla sade dili daha da geliştirip yaygınlaştırdı. Aynı işi Azerbaycan'da tiyatro eserleriyle Mirza Fethali Ahuntzade ve gazetesi ile Hasan Bey Zerdabı yapıyordu. İdil-Ural bölgesinde ise Kayyum Nasırî'nin sade dili, Çağatay Türkçesinden farklı, yeni bir edebî dile vücut veriyor ve bu sebeple Rus müsteşrikleri tarafından da teşvik ediliyordu. Yüzyılın sonlarında **Tercüman** gazetesi ile İsmail Gaspıralı sade bir Osmanlı Türkçesinde bütün Türk dünyasının edebî dilini birleştirmek istiyordu.

1896-1901 arasında güçlü bir edebî akım yaratan; edebiyat anlayışı ve özellikle roman tekniği açısından kendilerinden sonraki nesilleri uzun yıllar etkileyen Servet-i Fünuncuların ağıdalı dil anlayışı uzun sürmedi ve fazla etkili olmadı. Tanzimat yazarlarıyla sadeleşmeye yönelen Türkçe, bir yandan da Batıdaki Türkoloji araştırmalarıyla kendisine ilmî bir zemin buluyor ve Ahmet Vefik Paşa, Süleyman Paşa, Ali Süavi, Necip Asım, Şemsettin Sami gibi ilk modern Türkologların eserleriyle bu ilmî zemin Avrupa'dan Türkiye'ye taşınyordu. 19. yüzyıl aynı zamanda Fransız ihtilâlinin etkisiyle ortaya çıkan milliyetçiliklerin yaşandığı bir dönemdi. Balkan milletlerinin bir kısmı, büyük devletlerin tahriki ve milliyetçilik akımının manevî gücüyle Osmanlı'dan kopmuşlardı ve 20. yüzyılın başında hâlâ Osmanlı ülkesinden toprak koparmaya çalışıyorlardı. İşte 20. asra Osmanlı Türkleri böyle bir atmosfer içinde girdiler.

1905'te Rusya'da, 1908'de Osmanlı ülkesinde Meşrutiyet ilân edildi ve bütün Türk dünyasında fikrî ve fiilî bir hareketlenme başladı. İstanbul'da okuyan Azerbaycan, Türkistan ve İdil-Ural aydınlarının bir kısmı ülkelerine döndüler, bir kısmı Türkiye'de kaldılar. Gerek ülkelerinde, gerek Türkiye'de Türkçülük akımının yayılmasında çok etkili oldular. Tabii ki 1917 Bolşevik ihtilâli ile Rusya'da Türkçülük kanla bastırıldı ve Türkçü aydınların yaratmaya başladığı ortak edebî dil hareketi de tamamen aksi yöne çevrilerek her Türk boyuna ayrı bir edebî dil oluşturuldu. Türkiye'de kalan veya kalmak zorunda olan Yusuf Akçura, Hüseyinzade Ali, Ağaoğlu Ahmet gibi İdil-Ural ve Azerbaycan aydınları ise buradaki Türkçülük akımı içinde önemli bir yer tuttular.

20. yüzyılın başındaki dilde sadeleşme (kendi kullandıkları terimle **Yeni Lisan**) hareketine damgasını vuran yazar, hiç şüphesiz Ömer Seyfettin'dir. 1911'de Genç Kalemler dergisinde "Yeni Lisan"ın ilkelerini ilk defa o ortaya koydu ve en etkili biçimde hikâyelerinde yine o uyguladı. Gerçi 1897'de **Türkçe Şiirler** kitabıyla yeni lisanın ilk müjdesini veren Mehmet Emindi; fakat Ali Canip'le Ömer Seyfettin'in Genç Kalemler'deki buluşması olmasaydı sade Türkçe bu kadar hızlı kabul görüp yaygınlaşamazdı. Ömer Seyfettin'in hemen arkasından Ziya Gökalp gibi bir dehanın harekete katılması ve onun yalnız iktidar partisi İttihat ve Terakki'nin önderlerini değil, dönemin hemen hemen bütün aydınlarını da tesir dairesi altına alması sade dil akımının yayılmasında önemli etkenlerden biridir. Nihayet önce Türk Derneği, sonra Türk Ocağı şeklindeki teşkilâtlanmalar, Meşrutiyet aydınlarının büyük kısmını Türkçülük fikri etrafında toplamış; Servet-i Fünun edebiyatının eski temsilcileri ile, bu akımın bir tür uzantısı olan Fecr-i Âti topluluğundaki gençler Millî Edebiyat akımı karşısında zayıf kalmışlardır. Hatta Fecr-i Âti ile edebiyat hayatlarına başlayan Yakup Kadri gibi, Köprülüzade Fuat gibi geleceğin büyük romancı ve edebiyat tarihçileri de kısa zaman içinde Millî Edebiyat akımı içinde yerlerini almışlardır. Trablusgarp ve Balkan bozgunları ve bu felâketlerin hemen ardından girilen Birinci Dünya Harbi de Osmanlı aydınında millî şuuru iyice pekiştirmişti.

Anlaşıldığı üzere sade dil hareketi, güçlü bir millî edebiyat akımı da yaratmış ve bu akım Meşrutiyet dönemine damgasını vurmuştur. Servet-i Fünun'un büyük isimleri Cenap Şahabettin ile Süleyman Nazif'in "Yeni Lisan" hareketine hücumları neticesiz kalmış ve 1920'lere "Yeni Lisan" hareketinin zaferiyle girilmiştir. Servet-i Fünun'un büyük romancısı Halit Ziya, 1930'larda eserlerini bizzat kendi eliyle sadeleştirmek zorunda kalmış, Fecr-i Âti'nin büyük şairi Ahmet Haşim **Göl Saatleri**'nde kullandığı Osmanlı

Türkçesini bırakarak 1926'da yayımladığı **Piyale**'de sade Türkçeyi kullanmış, 1930'ların başlarında yazdığı gazete fıkralarında sade Türkçenin en güzel örneklerini vermiştir. Paris'ten Fransız şiirini sindirerek dönüp Meşrutiyet yıllarında yeni bir şiir dili arayan Yahya Kemal de **Beyaz Türkçe** dediği bu yeni şiir dilinde sade Türkçeyi en mükemmel şekilde işlemiştir. Mehmet Akif **Safahat**'ında, Hüseyin Rahmi roman ve hikâyelerinde sokağın dilini edebî eserlere maharetle sokmayı başarmışlardır.

29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilân edildiği zaman Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın **Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç** (1912), **Gulyabani** (1912) gibi tanınmış romanları; Halide Edip Adivar'ın **Harap Mabetler** (1911), **Handan** (1912), **Dağa Çıkan Kurt** (1922), **Ateşten Gömlek** (1922) gibi hikâye kitaplarıyla romanları; Ömer Seyfettin'in bütün hikâyeleri; Refik Halit Karay'ın **Memleket Hikâyeleri** (1919); Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun **Kiralık Konak** (1922) ile **Nur Baba'sı** (1922); Aka Gündüz'ün **Türk Kalbi** (1913), **Kurbağacık** (1919) gibi ilk hikâye kitapları; Reşat Nuri Güntekin'in ilk hikâyeleri ile **Çalikuşu** (1922) romanı; Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun **Çağlayanlar**'ı (1922); Peyami Safa'nın **Gençliğimiz** (1922), **Sözde Kızlar** (1923), **Şimşek** (1923) adlı ilk romanları; Mehmet Akif'in **Safahat**'ının ilk altı kitabı (1911-1919); Yusuf Ziya Ortaç'ın **Akından Akına** (1916), **Cenk Ufukları** (1917), **Âşıklar Yolu** (1919) adlı şiir kitapları; Halit Fahri Ozansoy'un **Cenk Duyguları** (1917), Ziya Gökalp'in **Yeni Hayat** (1918), **Altın Işık** (1923) gibi şiir kitaplarıyla **Türkçülüğün Esasları** (1923); Orhan Seyfi Orhon'un **Peri Kızı İle Çoban Hikâyesi** (1919) ve **Gönülden Sesler**'i (1922); Faruk Nafiz Çamlıbel'in **Gönülden Gönüle**'si (1919) ile **Dinle Neyden**'i (1919); Ali Canip Yöntem'in tenkit yazıları; Hüseyin Cahit Yalçın, Falih Rıfkı Atay ve Ruşen Eşref Ünaydın'ın gazete yazılarının pek çoğu yayımlanmış bulunuyordu ve bütün bunlar sade Türkçenin en güzel örneklerini oluşturuyordu. Kısaca söylemek gerekirse Cumhuriyete sade Türkçe ile girmiş bulunuyorduk.

Edebiyat ve gazete dili sadeleşmişti ama hukuk dilinde, bazı bilim terimlerinde ve resmî yazışmalarda Osmanlı Türkçesi büyük ölçüde devam ediyordu. Atatürk'ün 1927'deki büyük nutkunda da yer yer ağdalı ifadeler vardı. Dolayısıyla bu alanlarda da sadeleşme gerekiyordu. Ayrıca Atatürk'ün dil anlayışı, sadeleşmeden çok tasfiyecilik yönündeydi. Daha 1928'deki harf inkılâbı sırasında bunun izleri görülüyor. Kalın ve ince *k* için ayrı ayrı harfler alınması gündeme geldiği zaman alfabede tek *k* bulunmasının sadece *hikâye*, *katil* gibi Doğu kökenli sözlerde sıkıntı yarattığı, bunların da zaten dilden atılması gerektiği düşünceleri ifade edilmiş ve bu benimsenmişti.

Atatürk'ün, Sadri Maksudi Arsal'ın "Türk Dili İçin" kitabına yazdığı, 2.9.1930 tarihli, ünlü sözündeki son cümle de "tasfiyecilik" düşüncesinin ifadesi sayılabilir: "Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır." Görüldüğü gibi bu sözüyle Atatürk, yabancı kökenli sözleri bir "boyunduruk" diye niteliyor ve bunlardan kurtulmayı dilin "istiklâli" olarak kabul ediyordu. Atatürk'ün konuyu "millî" bir mesele olarak ele aldığı, "milliyetçilik" fikrinin gereği gibi düşündüğü şüphesizdir. Ünlü sözün ilk cümlesi bunu daha açık şekilde ortaya koyar: "Dilin millî ve zengin olması millî hissin inkişafında başlıca müessirdir." Esasen bu sözlerin Atatürk'ün el yazısıyla yer aldığı kitabın; Sadri Maksudi'nin "Türk Dili İçin" kitabının ana düşüncesi de bu idi ve Mustafa Kemal'in sözü, âdeta kitabın özeti mahiyetindeydi. Sadri Maksudi'nin üzerinde önemle durduğu dilin ilmî yöntemlerle ve şuurla işlenmesi konusu da Atatürk'ün sözünde "... yeter ki bu dil şuurla işlensin." şeklinde ifadesini bulmuştu.

Türk Tarih Kongresinin sona erdiği 11 Temmuz 1932 akşamı Atatürk "dil işlerini düşünecek zaman da gelmiştir..." diyerek Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin kurulması talimatını verir; 12 Temmuz'da, daha sonra Türk Dil Kurumu adını alacak olan cemiyet kurulur. Başkan Samih Rifat, umumî kâtip Ruşen Eşref, üyelerse Yakup Kadri ile Celâl Sahir'dir. Yine Atatürk'ün talimatıyla kurultay hazırlıklarına başlanır ve 26 Eylül 1932'de Dolmabahçe Sarayı'nda Birinci Türk Dili Kurultayı toplanır. Türk Dil Kurumunun kuruluşundan, kurultayın toplandığı 26 Eylül'e kadar Atatürk günlerini dil işleriyle uğraşarak geçirmiş, bu konuda pek çok kitap okumuştur. Basın tarafından çok geniş şekilde duyurulan kurultayda Hüseyin Cahit, dilde inkılâp olamayacağı, dilin tabîî olarak gelişmesi gerektiği yönünde bir bildiri sunmuş; ancak bu görüş kabul edilmemiş ve bir "dil inkılâbı" yapılmasına karar verilmişti. Her ne kadar kurultay sonunda kabul edilen çalışma programında daha çok Türkçenin araştırılmasıyla ilgili konular yer alıyor ve dil inkılâbından bahsedilmiyorsa da kurultay tarafından seçilen Türk Dili Tetkik Cemiyeti Merkez Heyeti'nin 17 Ekim 1932'de yayımlanan çalışma programında

"1.Türk dilini millî kültürümüzün eksiksiz bir ifade vasıtası hâline getirmek, Türkçeyi muasır medeniyetimizin önümüze koyduğu bütün ihtiyaçları karşılayacak bir mükemmeliyete erdirmek;

2. Bunun için bugün yazı dilinde Türkçeye yabancı kalmış unsurları atmak, halkçı bir idarenin istediği şekilde halk ile münevverler arasında birbirinden mahiyetçe ayrı iki dil varlığını ortadan kaldırmak, temel unsurları

öztürkçe olan bir dil meydana getirmek.” maddeleriyle dil inkılâbı resmen ilân edilmiş oluyordu.

Türk Dil Kurumu özel bir cemiyet olarak kurulmuştu ama Gazi Mustafa Kemal’in “yüksek himayeleri” altındaydı; masrafları devlet tarafından karşılanıyordu ve devlet kuruluşları, yapılacak işlerde görev almak mecburiyeti taşıyorlardı. Nitekim doğrudan doğruya Mustafa Kemal’in el yazısıyla kaleme alınmış “Maarif vekili Bey Efendi bunlar için lâzım gelen parayı size temin buyurlar. Ben de kendisi ile görüşürüm. 2-Şimdiki Anadolu Klübü binası ayın 21inci gününe kadar T.D.T.C. merkez heyetine devir ve teslim olunacaktır... Müşküllerinizin hallinde daima Başvekil İsmet Paşaya müraacaat edeceksiniz, başka kimseye değil.” gibi notlar bunu açıkça göstermektedir. Atatürk 1 Kasım 1932’de, meclisi açış konuşmasında da “Türk dilinin, kendi benliğine, aslındaki güzellik ve zenginliğe kavuşması için, bütün devlet teşkilâtımızın, dikkatli, alâkalı olmasını isteriz.” diyerek bütün devlet teşkilâtını dil işleriyle ilgilenmeye çağırıyordu. Kurumun arkasındaki devlet desteği bunlardan ibaret kalmadı. 21 Kasım 1932’de hükûmet tarafından 13507 sayılı kararname çıkarılarak “Söz derleme talimatnamesi” yürürlüğe kondu. Buna göre her vilâyette bir “derleme heyeti”, her kazada “derleme şubesi” kuruluyordu. Derleme heyetinin başkanı vali; üyeleri ise Türk Dili Tetkik Cemiyetinin vilâyet heyeti azaları, belediye reisi, en büyük kumandan, maarif müdürü, sıhhat ve içtimaî muavenet (sağlık) müdürü ve orta öğretim okullarının müdürleri idi. Derleme şubeleri de kazalardaki resmî erkândan oluşuyordu. Görüldüğü gibi il ve ilçelerde neredeyse devletin bütün ileri gelenleri derleme işiyle görevlendirilmiş bulunuyordu. Çalışma programında belirtilen “Türkçeye yabancı kaılmış unsurları atma” sonunda dilde doğacak boşluğun halk ağzından derlenecek kelimelerle doldurulması öngörülmüyordu. Yukarıda söz konusu edilen teşkilâtlanma ile yurt çapında bir derleme seferberliğine girişildi. 1933 yılı başında hazırlanan Söz Derleme Kılavuzu esas alınarak, İstanbul Türkçesinde bulunmayan kelimeler Anadolu ağızlarından derlenmeye başlandı. Kelimeler manalarıyla birlikte fişlere yazılarak merkeze gönderiliyordu. 1933 Haziranında bu fişlerin sayısı 100.000’i geçmişti.

“Temel unsurları öztürkçe olan bir dil meydana getirmek” için ikinci bir çalışma daha yapılır. 12.3.1933’te gazete ve radyolarda dil anketi başlar. 3,5 ay süren bu ankette *afet*, *ahenk*, *alet* gibi yabancı kökenli sözlere halkın karşılıklar bulması istenir.

Üçüncü bir çalışma eski eser ve sözlüklerin taranmasıydı. Radloff sözlüğü başta olmak üzere 150 eser taranmıştı.

Bütün bu derleme, anket ve tarama çalışmalarının sonunda elde edilen kelimeler "Osmanlıcadan Türkçeye söz karşılıkları-Tarama Dergisi" adıyla parça parça yayımlanıyordu. 1934'te Tarama Dergisinin birinci cildi tamamlanmıştı ve burada 8.000 kadar eski söze 25.000 karşılık verilmişti. Söz gelişi *hasta* sözünün karşısında *ağrık, ağırık, avruk, avrulu, avrulu, avruv, çirli, çorlu, çökel, çöriü, enez, erçel, ışok, içcil, içdir, içli, içliğ, ihlez, inglu, inize, kesel, kesikli, naçak (?), nangır, (?), sağlıksız, sağsız, sayrı, sayru, sergin, sırkav, sırgın, sökel, sökelcil, sökelli, tvga, toğa, urkay* şeklinde tam 36 karşılık vardı. Atatürk bazı konuşmalarını Tarama Dergisinden alınmış bu tür sözlerle yapıyordu. Başbakan İsmet İnönü ve Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan gibi devlet adamları da bazen bu kelimelerle nutuk söylüyorlardı. Yazarlardan da bu kelimeleri kullanmaları isteniyordu. "...Uluslarımız, ataç özlüklerinin tüm ıssıları olarak baysak, önürme, uygunluk kıldacıları olmuş bulunuyorlar...Yüklenlerimizin gereklerini, kesin bir bayrılıkla gözetiyoruz." gibi cümleler bizzat Atatürk tarafından söyleniyordu. Bu denemelerin yarattığı karışıklık üzerine 1935'te "Osmanlıcadan-Türkçeye ve Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzları" çıkarıldı. Fakat onlar da dil işlerinde yetersiz kaldı.

1935 güzünde Atatürk, Güneş-Dil Teorisini ortaya çıkardı. Buna göre ilk insana en çok tesir eden varlık güneştir ve ilk kelime güneş için söylenmiş olan *ağ* kelimesidir. Bu söz zamanla ses değişmelerine uğrayarak diğer kelimelerin doğmasına yol açmış ve bu kelimeler de güneşe en yakın kavramlardan başlayarak diğer nesne ve kavramlara karşılık olmuşlardır. Çok kısa şekilde özetlediğimiz bu teori, Atatürk tarafından bir etimoloji yöntemi olarak kullanılmış ve bu yolla pek çok sözün Türk kökenli olduğu ispat edilmeye çalışılmıştır. 2 Kasım -21 Kasım 1935 tarihleri arasında Ulus gazetesine bizzat Atatürk tarafından yazılmış imzasız yazılarla *devir, zaman, hadise, mühim, hatıra, müdafaa, ümit, kuvvet, okyanus, eğer, hâlâ, sabah* gibi kelimelerin Türkçe asıllı olduğu kanıtlanmak istenmiştir.

Güneş-Dil Teorisinin sağladığı bu imkân, 1936 yılındaki Üçüncü Türk Dil Kurultayında Kurum Genel Sekreteri İbrahim Necmi Dilmen tarafından da şu şekilde belirtilmiştir:

"Güneş-Dil Teorisi, şimdiye kadar dilimize yabancı sanılan dillerdeki varlıkların Türk kaynağından geldiğini ispat etmekle amelî (pratik) sahadaki dil çalışmalarımıza da büyük bir genişlik ve kolaylık vermiştir. Halkın bildiği, manasını anladığı kelimelerin yabancı dilden geliyor sanılarak feda edilmesi zarureti bu teoriyle ortadan kalkmış bulunuyor."

Yabancı kökenli bütün kelimeleri dilden atarak yerlerine öztürkçe olanlarını koyma hareketi böylece son bulmuş oluyordu. 1935'ten sonra Atatürk'ün konuşmalarında da artık öztürkçe denemelerine rastlamıyoruz. Esasen bu denemeler, bazı devlet adamlarının birkaç konuşmasıyla, bazı gazete yazılarıyla ve birkaç küçük kitapla sınırlı kalmıştır. Hiçbir edip ve şair, edebî eserlerini bu dille yazmamıştır. Ancak bilim terimlerinin Türkçeleştirilmesi işine Atatürk sonuna kadar devam etmiş ve bugün kullandığımız bazı geometri terimlerini bizzat türetmiştir. Öte yandan bu hareket sonunda *özel*, *genel*, *siyasal*, *önem*, *kural*, *okul* gibi bazı kelimeler, yanlış türetilmiş olsalar da dile girmişlerdir.

Atatürk'ün başlattığı dil inkılabının *açı*, *alan*, *anut*, *artı*, *basınç*, *çağrışım*, *çelişki*, *deneme*, *denklem*, *duruşma*, *emekli*, *esin*, *gerilim*, *girişim*, *ışın*, *inceleme*, *işletme*, *karşılaşma*, *kesit*, *konuksever*, *okur*, *oturum*, *öğretim*, *sağduyu*, *seçim*, *sergi*, *tanıtım*, *tepki*, *tüketim*, *uyum*, *üretim*, *verim*, *vurgu*, *yakıt*, *yanardağ*, *yazar*, *yürürlük*, *yüzyıl* gibi pek çok güzel kelimeyi dilimize yerleştirdiği muhakkaktır. Ancak Atatürk zamanında başlayan dil tartışmalarının, Güneş-Dil Teorisiyle duraklamasına rağmen Atatürk'ün ölümünden sonra gittikçe hızlanarak devam etmesi dilin gelişmesini olumsuz yönde etkilemiştir. Atatürk tarafından durdurulan dilde tasfiye hareketi belli kesimlerce hiç durdurulmamış; *cevap*, *cümle*, *hakikat*, *hayat*, *hikâye*, *ihtimal*, *ihitiyaç*, *imkân*, *kelime*, *muhtaç*, *mümkün*, *sebepl*, *şahit*, *şart*, *şehir*, *tespit*, *tesadüf*, *zor* vb. yüzlerce kelime dilden atılmaya çalışılmış ve üstelik bu hareket, okullarda kurulan "arı dil kolları"yla resmî radyo ve televizyonlar da kullanılarak devlet desteğiyle yerleştirilmeye çalışılmıştır. Elbette aydınlar arasında buna karşı bir direniş doğmuş ve dil kavgaları sağ-sol kavgalarının bir unsuru hâline gelmiştir. 10 Ocak 1945'te kabul edilen öztürkçe anayasanın, değişen iktidar tarafından 24.12.1952'de eski şekline dönüştürülmesi; Atatürk'ten beri Milli Eğitim Bakanlarının başkanlık ettiği Türk Dil Kurumunun, 8 Şubat 1951'de yaptığı olağanüstü kurultayla, bakanın başkan olmasına dair hükmü tüzüğünden çıkarması, Cumhuriyet Halk Partisi taraftarlarını öztürkçeci, Demokrat Partilileri ise dil devrimine karşı konuma getirmiş; 1960'tan sonra bu karşıtlığa sağ-sol şeklinde ideolojik boyut da eklenmiştir. Dilde tasfiye hareketinin ve söz konusu zıtlaşmaların doğurduğu olumsuz sonuçları maddeler hâinde şöylece ifade edebiliriz.

1. Dilden atılan ve yeni nesillerce öğrenilmeyen kelimeler, çok yakın edebî mirasımızın dahi gençlerce anlaşılmasına yol açmıştır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun, Peyami Safa'nın, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın eserlerini

ancak sözlük yardımıyla okuyabildiklerini söyleyen gençlerle her zaman karşılaşıyoruz.

2. Öztürkçeliğin amacı halkla aydın arasındaki dil uçurumunu kapatmak olduğu hâlde, halkın anladığı kelimeler yerine türetilen yeni sözler halk tarafından anlaşılmadığı için yeni bir halk dili- aydın dili farklılığı ortaya çıkmıştır.

3. Dilden atılan kelimeler çoğunlukla Azerbaycan, Özbek, Tatar vb. Türk lehçelerinde de kullanılan kelimelerdir. Bunların yeni karşılıkları ise bu lehçelerde bilinmediğinden onlarla da aramızda bir kopukluk ortaya çıkmıştır.

4. Yeni sözler, belli yaşlarda ana dilin kelimeleri olarak tabii şekilde öğrenilmediğinden insanların zihinlerine tam olarak yerleşmemekte, kavram karışıklığına yol açmakta ve yanlış yerlerde kullanılabilmektedir. *Süreç*, *süre* yerine; *karşın*, *mukabil* yerine; *etkinlik*, *etki* yerine; *çözümlemek*, *halletmek* yerine sık sık kullanılıyor.

5. Dilimizin malı hâline gelmiş olan Arapça, Farsça kökenli sözlere karşı yürütülen düşmanlık; gençlerde onları öğrenmeye karşı da bir direnç oluşturmakta; bu yüzden gençler pek çok kavramın eskisini de yenisini de bilmemekte; sonuç olarak çok yoksul bir kelime hazinesine sahip olmaktadırlar.

6. Atasözlerimize, deyimlerimize, pek çok edebî eserimize, kısaca kültürümüze girmiş; yüzlerce yıldan beri halk tarafından da kullanılan günlük dile ait kelimelerle uğraşırken asıl üzerinde durulması gereken terim konusu ihmal edilmiş, Batı kökenli kelime ve terimlerin istilâsı ile karşı karşıya kalmıştır.

Yukarıda sayılan olumsuz sonuçların hepsini tasfiyecilik hareketine ve dil tartışmalarına bağlamak doğru olmaz.

1950'lerde başlayan köyden şehre göç hareketi ve gecekondulaşma, büyük şehirlerde yaşayan aydının karşısına yepyeni bir insan tipi ve yepyeni problemler çıkarır. O zamana kadar romantik bir gözle ve kurtarılp aydınlatılması gereken kalabalıklar olarak görülen köylüler; özellikle 1970'ten sonra gerçek ve canlı kimlikleriyle şehir hayatı içinde yer alırlar ve modernleşme yolunda yavaş ve emin adımlarla yürüyen şehirli insanın bu yürüyüşünü aksatırlar. Şehir kültürü tarafından hazmedilmemiş köylü kalabalığı, şehirlielerin fasih Türkçesine de tesir eder ve Anadolu'nun her tarafından etkiler taşıyan şekilsiz, üslûpsuz, kaba ve yoksul bir dil şehrin sokaklarını doldurur. Radyolar ve televizyonlar vasıtasıyla oradan ülkenin her tarafına ya-

yılır. Üstelik iş bununla bitmez; bu şekilsiz ve kaba dil 1980'den sonra Amerikan İngilizcesiyle de karşılaşarak melezleşir.

Hiç şüphesiz bu durum, 1950 ile başlayan liberal sağcı iktidarların başlattığı ekonomik atılımların sonucudur. Ancak, köyden şehre göç şeklinde ortaya çıkan sosyal hareketliliğin, eğitim ve kültüre daha fazla dikkat ve özen gösterilmesini gerektirdiğini

sağcı liberaller fark edemediler veya dünya görüşleri icabı buna önem vermediler. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki eğitim ve kültür hamlelerinin hiçbirini devam ettirmediler; eleştirdiklerinin yerlerine yenilerini ikame etmediler; ülkeyi âdeta eğitimsizliğe ve kültürsüzlüğe terk ettiler. Eğitimden anladıkları tek şey okulların ve sonra üniversitelerin sayısını artırmak; daha fazla insanı diploma sahibi etmekten ibaret olarak kaldı. Cumhuriyetin güçlü kadroları sebebiyle 1950'lerde bu durumun sonuçları fark edilmediyse de 1960'tan, özellikle 1970'ten sonra gerçek bütün çıplaklığıyla ortaya çıktı. Liseyi, hatta üniversiteyi bitiren gençler, artık ana dillerini kullanamıyorlar, kitap okumuyorlar ve kendi edebiyatlarını tanımıyorlardı.

Aslında cumhuriyet devrine çok güçlü yazar ve şairlerle girmişti. Yakup Kadri, Halide Edip, Reşat Nuri, Refik Halit, Hüseyin Cahit, Falih Rıfkı, Peyami Safa, Yahya Kemal, Ahmet Haşim, Mehmet Akif, Faruk Nafiz, Orhan Seyfi... Sade Türkçenin en güzel örneklerini veren bu yazar ve şairler Cumhuriyet döneminde de eserler vermeye devam ettiler. Üstelik şimdi onlar arasına nesirde Memduh Şevket, Abdülhak Şinasi, Samet Ağaoğlu, Sabahattin Ali, Ahmet Hamdi, Sait Faik, Nihal Atsız, Haldun Taner, Tarık Buğra; şiirde Kemalettin Kamu, Halide Nusret, Ömer Bedrettin, Ahmet Kutsi, Ahmet Muhip, Necip Fazıl, Cahit Sıtkı, Nazım Hikmet, Orhan Veli, Asaf Halet, Zeki Ömer, Arif Nihat, Fazıl Hüsni gibi isimler de katılmıştı. 1950'ler sadece kültür ve eğitimin ihmal edildiği yıllar olmamıştı. İkinci Yenilerle Türk şiirinin yükselişini durdurduk ve okurla bağını kopardık. Anlamsız bir ferdî şiir anlayışı, Türk şiir dilini bozduğu gibi şiirimize 15-20 yıl kaybettirdi. Bu dönemde gelenekçi şiiri devam ettiren Mehmet Çınarlı, İlhan Geçer ve arkadaşları Türk şiir dilini sağlam tutmayı başardılar; fakat en az 1960'tan beri Türk kültür ve sanat dünyasına tahakküm eden belirli kesimler tarafından daima göz ardı edildiler. Epik şiir denince sadece Nazım Hikmet, Fazıl Hüsni, Ahmet Arif gibi isimleri hatırlarına getirenler bu tarz şiirin Cumhuriyet devrindeki en büyük isimleri sayılabilecek Arif Nihat, Niyazi Yıldırım, Yavuz Bülent gibi şairleri âdeta yok saydılar. Şiir dilinde zirveyi yakalayan bu şairleri yok sayış, hiç şüphesiz pek çok yeteneğin önünü kesti, şiir dilinin gelişmesini engelledi.

1950'lerin bir başka olumsuz yönelişi köy romanıdır. Bu yöneliş Türk romanını konu bakımından daralttığı gibi dil bakımından da zayıflattı. Yakup Kadri, Peyami Safa, Ahmet Hamdi zirvelerinden sonra köy romanları nesrimiz için gerçek bir talihsizlik olmuştur. Gerçi köy romancıları arasında Yaşar Kemal şiirli bir dili yakalamayı başarmışsa da onun dahi kelime kadrosunun dar ve cümlelerinin bazen düzensiz olduğunu görürüz. Türk romanı ancak 1970'lerde ağa-ırgat ikilisinden kurtularak ufkunu yeniden genişletecek; Adalet Ağaoğlu, Oğuz Atay, Alev Alatlı gibi isimlerle yeniden zengin bir dile kavuşacaktır. Bu arada "Türk kültür ve sanat dünyasına tahakküm eden belirli kesimler"ın, "sağ" veya "faşist" olarak nitelendirdiği Emine Işınsu, Bahaettin Özkişi, Sevinç Çokum gibi romancıların kendilerine özgü, zengin ve akıcı bir nesir dili geliştirdiklerini belirtmeliyiz.

Görüldüğü üzere, dilde tasfiye hareketleri ve bunlar üzerinde yoğunlaşan dil kavgaları, köyden şehire doğru yönelen hızlı göç dalgası, 1950'den itibaren eğitim ve kültürün hükümetlerce ihmal edilişi, bu ihmalin sonucu olarak kültür ve sanat hayatına tahakküm eden bir zümrenin ortaya çıkışı, Türk dilinin gelişmesini olumsuz yönde etkileyen başlıca sebeplerdir. Şüphesiz bugün zengin bir dilimiz var; 1998 baskılı Türkçe sözlüğün kelime kadrosu 75.000'e ulaştı; Türkçeyi çok güzel kullanan şair ve yazarlarımız var; fakat kitap okuyan, zengin bir kelime kadrosuna sahip olan ve ana dilini doğru kullanabilen insan sayısı çok az. Türkiye'nin bütün sıkıntılarının kaynağında eğitimin kalitesizliği en önemli yeri tutmaktadır. Şüphesiz dil sorunlarımızın da ana kaynağı kalitesiz eğitimidir.